

Regina Fritz: Nach Krieg und Judenmord. Ungarns Geschichtspolitik seit 1944.

Wallstein Verlag, Göttingen, 2012. 364 oldal.

A fiatal bécsi történész, Regina Fritz német nyelvű monográfiája az elmúlt közel hét évtized magyar történetpolitikájának eltérő fázisait dolgozza fel, különös tekintettel a holokauszt politikai értelmezéseire, értékeléseire és felhasználásaira. A *Nach Krieg und Judenmord* megjelentetésével a szerző gyakorlatilag az első olyan monográfiával jelentkezett, amelyik érdemben tárgyalja a holokauszt korai magyar tematizációit, annak a kommunista diktatúra kiépülésekor bekövetkező nagyfokú tabusítását, illetve a témát gyakorlatilag a Kádár-kor utolsó évtizede óta övező fokozott érdeklődést. Mindezt azonban némileg kiegyensúlyozatlanul teszi, mivel a kommunista diktatúra kiépülését megelőző néhány évet például több mint százötven oldalon keresztül vizsgálja. Eközben Fritz egyidejűleg szolgál a magyar történetpolitika elemzésével és normatív szempontú bírálatával. Pellengérré állítja a történetpolitikának a múltfeldolgozás kárára bekövetkező túltengését, akárcsak a magyar részfelelősséggel való szembenézés akadozó folyamatát.

A szerző a történetpolitika céljai közül a politikai legitimációt, a társadalmi integrációt és a nemzetközi elvárásoknak való megfelelés szándékát emeli ki. A transznacionális folyamatokra tett alkalmankénti utalásaival együtt is döntő szerepet juttat a nemzeti szintnek. Részletesen feltárja a magyar állam hivatalos képviselői

és a politikai élet számos további alakítója által játszott ambivalens szerepeket. Feltérképezi továbbá a magyar zsidó közösség reprezentánsainak és túlélő tagjainak a hivatalos állásfoglalásoktól gyakran eltérő nézeteit.

A bevezetőben a szerző tisztázza művének célkitűzéseit, és itt kerít sort a historiográfiai áttekintésre valamint a bevont források bemutatására. Ezt a részt a történeti háttérrel vázoló és a magyar intézmények holokausztért viselt felelősségének formáit és mértékét felmérni hivatott első fejezet követi, míg a második fejezet a világháború utáni politikai és társadalmi szituációt ismerteti. Fritz a túlélő magyar zsidóság kollektív jellemzőit, helyzetét és kezdeményezéseit tekinti át, legfőképpen a holokauszt tematizációjának – a háború végét közvetlenül követő – jelentős hullámára koncentrálva. Bár ezek a fejezetek nagyrészt megbízható adatokkal szolgálnak (igaz nem teljesen mentesek például a dzsentrizéstől), legfőbb céljuk alighanem a nemzetközi olvasóközönség tájékoztatása – így a hazai publikum itt még aligha számíthat annyi érdemi újdonságra, mint a későbbi fejezetek lapjain. Ugyanakkor ebben a részben Fritz talán határozottabban is felvethette volna, hogy a holokauszt korai dokumentációja és feldolgozása tekintetében Magyarország, Lengyelország és Franciaország mellett Európa élvonalához tartozott.

Ez elsősorban a magyar zsidó túlélők, többek között például a Deportáltak Gondozó Országos Bizottság tagjai szerteágazó tevékenységének (a bizottság tagjai egyebek mellett több ezer interjút készítettek a koncentrációs táborokból visszatérőkkel), illetve számos memoárirónak vagy éppen Lévai Jenő holokauszttal *avant la lettre* foglalkozó – ellentmondásos – műveinek volt köszönhető.

A könyv harmadik fejezete már politikatörténeti kérdéseket feszeget, fókuszában a II. világháborúval és a holokauszttal. A szerző felhívja a figyelmet a szimbolikus elismerési formák korai megjelenése és a jóvátételi eljárások elszabotálása közti szakadékra. (107.) Ezen kívül a németek és a nyilasok bűnösségére fókuszáló értelmezés elterjedésével is számot kíván vetni, amely igen kevésbé volt hajlamos firtatni az államhatalmat 1944 márciusáig, illetve sok esetben októberéig gyakorlók felelősségét, valamint a holokausztban való társadalmi részvétel mértékét. A magyar társadalom 1944 előtt és 1944-ben tanúsított viselkedésének háború utáni felmentése (Fritz *Entlastung der Bevölkerung*-ről ír, 113.) normatív szempontból valóban rendkívül problémás, ám reálpolitikai szempontból korántsem érthetetlen. A politikai önlegitimáció és társadalmi integráció céljait ugyanis épp a felelősség kérdésének szűkebb keretek közötti felvetése szolgálhatta.

Eközben számos európai országban a bemutatottakkal párhuzamos folyamatok zajlottak: a háború utáni évtizedeket az antifasiszta értelmezések és az ellenállás mitizált történetei dominálták. E heroizálások közepette

korántsem vált még egyértelművé a faji alapon üldözöttek rettenetes sorsának történetpolitikai hasznosíthatósága. A zsidóüldözés tudata bizonyos fokig adottnak volt tekinthető, de reprezentációs formái még nem szilárdultak meg. Különböző (például a felvilágosításra, a toleranciára vagy éppenséggel az emberi jogok tiszteletének fontosságára hivatkozó) felhasználási módjai is csak idővel kristályosodtak ki.

Bár Magyarország komparatív összefüggésbe helyezésére és a magyar sajátosságok elemzésére a szerző viszonylag kurtán kerít sort, számos konkrét ügy feltárásán keresztül (például a deportáltak hazahozatala, anyagi kárpótlásuk, speciális problémáik kezelése, stb.) meggyőzően bizonyítja, hogy a magyar hatóságok a zsidók kirablásának és üldöztetésének tényét gyakorlatilag nem voltak hajlandók elismerni. A holokauszt következményeinek enyhítése érdekében érdemben alig tettek valamit. Fritz kifejti, hogy a háború után a zsidókérdés létének tagadásával (nem kevés cinizmussal) a speciális igazságszolgáltatási eljárások szükségét is kétségbe lehetett vonni. Továbbá a szerző jól érzékelteti munkájában, hogy a zsidóüldözések kivételesen súlyos voltát gyakorlatilag tagadó hivatalos állásfoglalások következtében hamarosan igen feszültté vált a magyar államnak a helyi zsidó közösség képviselőihez fűződő viszonya.

A negyedik fejezetben Regina Fritz a békeszerződések előkészítése során kifejtett magyar erőfeszítésekről értekezik. Teszi ezt elsősorban a Külügyminisztérium releváns aktáinak feldolgozásával, ugyanakkor a magyar

pártok tevékenységét is összeveti egymással. Úgy látja, hogy a célt végül nem érő magyar külpolitikai ambícióknak komoly szerep jutott a felelősség áthárítására irányuló gyakorlatok kialakításában. A magyar állam képviselői ugyanis ekkoriban úgy kívánták hangsúlyozni azt, hogy az ország a háború után lényegi átalakuláson ment keresztül, hogy eközben háborús szerepe se tűnjön fel túl sötét színekben. A háborúért és a népirtásért viselt felelősséget emiatt egyre inkább a német megszállók, a helyi német kisebbség és a nyilasok nyakába varrták, míg a magyar társadalmat előszeretettel ábrázolták az áldozat szerepében – állítja Fritz. (154–155.) A területszerzési ambíciókat ezen túl a háborús és népellenes bűnök feltárásának bizonygatásával is megpróbálták alátámasztani. A Magyarország által folyósítandó jóvátételi fizetések kérdése viszont közvetlenül e bűnök adekvát elismerése ellen hatott. A szerző ezen ambivalenciák feltárásán túl a magyar állami politika kétszínűségét is ecseteli: példa erre, hogy az állam a zsidó tragédia sajátos voltát a külföldre került magyar zsidó vagyoni viszályigénylésekor már elismerte.

A könyv ötödik és hatodik fejezete a kommunista hatalom kiépülésének folyamatát és a közelmúlt politikai felhasználásának ehhez szorosan kapcsolódó alakulását kutatja. A diktatórikus történetpolitika 1948 után köztudomásúlag meghatározta a magyar történeti kultúrát. A szerző az 1948 és 1956 közötti évek kapcsán arról értekezik, hogy bár ekkoriban előszeretettel emlegették a megelőző kor háborús bűneit, a holokauszt emlékezetét szinte csak

a zsidó közösségeken belül lehetett ápolni. (236.) E meglátásról alighanem konszenzus uralkodott a kortárs Magyarországon, vitára inkább csak az adott okot, hogy a közelmúlttal való intenzív foglalkozás meddig vezetett érvényes ítéletek megalkotásához, és mikortól szolgálta a diktatúra kiépítését. E vita fókuszával összhangban a mű ötödik fejezete elsőként a népbíróságok tevékenységét taglalja, és a negatív fordulat bekövetkeztét 1946 elejére datálja. (205.) A népbíróságok működését a szerző kifejezetten negatívan ítéli meg: tevékenységük következtében a háborús bűnösök és a sztálinizmus áldozatainak csoportjai összemosódtak – szögezi le. E fejezetek emellett hangsúlyosan tárgyalják a háború utáni antiszemitizmust is, többek között a hírhedt pogromokat és azok politikai instrumentalizációit.

A Kádár-korral foglalkozó hetedik fejezet az ideologikus-aktualizáló történetértelmezés korabeli dominanciáját emeli ki. Ez a rész különösen az Eichmann-perre és a hatvanas években lezajlott, háborús bűnökkel kapcsolatos magyarországi perekre adott reakciókból, valamint az auschwitzi magyar kiállítás megváltoztatásából von le következtetéseket. A „Horthy-fasizmus” elméletének kommunista korszakbeli szerepére is kitér ugyan, ám szerepét véleményem szerint nem tárgyalja súlyának megfelelően. Ebben a fejezetben a szerző egyik fő ambíciója annak elvitatása, hogy a Kádár-korban a holokauszt története és emlékezete végig erősen tabusítva volt. Külön felhívja a figyelmet arra, hogy még a politikai döntéshozók is visszatérően foglalkoztak a kérdéssel, bár a közelmúlt

e kataklizmájának felmerülése esetén bevallottan leginkább propagandalehetőségek után kutattak. Az 1980-as évekre a holokauszt történetével való társadalmi szembenézés is komolyabb méreteket öltött, és az áldozatok (korábban elhallgatott) zsidó voltára is egyre több explicit utalást tettek. (276.) E politikai és társadalmi változások eredményeként Magyarország már 1989 májusában, a rendszerváltozás folyamatának kezdetekor parlamenti emlékülést tartott, majd 1992-re jóvátételi törvényt fogadott el. A folyamat az ország holokausztért viselt részfelelősségének elismerésében kulminált.

A könyv utolsó fejezete az 1989 után megváltozott politikai helyzetről fest meglehetősen ambivalens összképet. Fritz a holokauszt felerősödő és esetenként önkritikusabb emlékezetét éppúgy tárgyalja, mint ahogyan a történetpolitika nemzeti fordulatát és az áldozati státus követelésének elterjedését is. A pluralizmus elfogadása nélküli pluralitás korában ebből menthetetlenül emlékezetpolitikai polarizáció következett. Ennek eredményeként pedig nem a holokauszt került a nemzeti emlékezeti kánon centrumába, állítja Fritz. Szerinte a kanonizált történelmi tabló a magyar nép elnyomását és szenvedéseit domborítja ki. A közelmúlt borzalmi között úgy tesz egyenlőségjelet, hogy a magyar elkövetők szerepéről gyakran csak túlzott visszafogottsággal emlékezik meg.

A *Nach Krieg und Judenmord* nem csak történetpolitikai áttekintést nyújt, hanem meglehetősen heterogén témákban szolgál új adatokkal. A könyv egyik legfőbb érdeme a történeti felelősség kérdésének markáns felvetése, mely a könyv kritikai-normatív szemléletét is megalapozza. E szemlélet ugyanakkor a holokauszt történetpolitikai problémájának megfelelő historizálása ellen is hat: véleményem szerint Fritz helyenként a kortárs nyugati történetpolitikai elvárások időbeli visszavetítésével kritizálja a háború utáni Magyarországot. A holokauszttal kapcsolatos magyar vita a németek és a magyarok, valamint a Horthy-korszak elitje és a nyilasok részfelelősségének megítélése mellett arról is szól, hogy a magyar zsidók szenvedését a nemzeti szenvedésközösségbe kellene-e inkább integrálni vagy egyediségét hangsúlyozva, attól elkülönítve kezelni. Regina Fritz munkája a múltfeldolgozás szükségességének és a kritikai történeti tudat fontosságának felvetése mellett e három vitatott kérdés történetének kicsit több figyelmet is szentelhetett volna. Ezzel együtt a monográfia kifejezetten hiánypótló mű, mely a nemzetközi olvasóközönség informálásán túl a hazai történészi eszmecsereket is elősegíti.

Laczó Ferenc